

[365] אנחנו פוגשים בתעודות שלהלן מקרים של שותפויות חד-פעמיות, הבנויות על השקעת ממון, שבהן מקבל הממון מתחייב לקנות בו סחורה מסוימת (או סחורות) ולהתחלק ברווח ('המנפעה') עם המשקיע; לפעמים עיסקה מעיין זו נעשית אפילו ללא מסמך כתוב, אלא מתוך אמון מלא. שלמה בן צמח הרמלאי (הוא אבו בשר שלמה – סלימאן בן צמח אלעטאר – סוחר בשמים) החזיק 24 דינר של בן אחיו 'שנתן לו לקנות בהם' (סחורה), בתנאי של השתתפות ברווח; אברהם בן מאיר אלאנדלסי לקח אותם ממנו (כנראה כדי לסחור בהם לפי אותו התנאי), ולא חזרו אליו לא הקרן ולא הפירות. צורת שותפות חד-פעמית זו נהגו לקרוא לה גם 'בקסם נרזק' – חלוקה ורווח, כגון העסק שעשה משה בן יהודה החזן המערבי (איש סיציליה), המקבל סחורות שונות שמימן את רכישתן חסן הכהן בן סלמאן אלדלאל (= הסרסור), והתנאי הוא שחסן יקבל בחזרה את 'הראס מאל', כלומר את הקרן, ושני שלישים מן הרווח, ושליש הרווח יהיה למשה. נראה ששיטה זו שונה משיטת 'העמאלה', הבנויה על אחוזים קבועים של ההכנסה למתעסק במכירת הסחורה. המגרכי סלאמה הכהן בן יוסף מתאר כיצד קשר שותפות כזאת עם המגרכי אבו סעיד כלפה, חתנו של יחיה אלעמאני (כלומר איש רבת עמון); הוא פגש אותו ברדתו מירושלים לרמלה, בדרך לאשקלון, ונתן לו חמישה דינרים כדי שיעשה בהם 'כפי שיעזור לו אלוהים' ('מא אסעד אללה') עד סוף אותה שנה, והכוונה לשנת הגויים (כלומר המוסלמים) שסופה חל אז באפריל; ההסכם נעשה באופן רשמי, אצל 'הראש', כלומר ראש הישיבה; כלפה אמנם נסע לאשקלון וקנה שם סחורה והעלה אותה לירושלים ומשם הגיע לרמלה ומסר לסלאמה שהרוויח במשך החודשים שחלפו דינר אחד, אבל לא היה לו כסף לשלם לו; הוא הבטיח לשלם כשיבוא שוב לרמלה למחרת הפסח, אבל לא שלם עדיין, וסלאמה, הכותב במאי 1054, מבקש משמעה החבר בן ישועה, הנמצא בירושלים, כי יגבה את החוב. שותפות בעייתית משתקפת גם ממכתבו של אבו אלרזא הכהן אל שותפו (שהוא קורא לו 'אח'); מדובר בהובלת סחורה מירושלים לטבריה, והכוונה היתה שהשותף ימכור אותה בדרך בבית-שאן או בשכם, אבל לא מכר, ואבו אלרזא נאלץ למכור אותה בטבריה, במחיר הפסד, ונשאר תקוע שם בחוסר כול.³⁶⁵

מכתבים, 94, הע' 13, סבור שהבקשה לכתוב בכתב עברי נועדה למנוע אי-בהירות הנובעת מרהיטות של הכתב הערבי ומהעדר הנקודות המבחינות. ישראל בן נתן: ע"א, 474, שורות 8–10; ע"א, 476, ע"א. יוסף בן סהל: ע"א, 492, שורות 9–12. יעקב בן שמואל: ע"א, 493, ע"ב. מוסא בן יעקוב: ע"א, 515, שורות 8–9; ב" TS NS J 463, שהוא מכתב מדרמשק מאת מוסא זה, הוא כותב שוב על הכסף שקיבל מאבו מנצור הנ"ל ואשר יש להחזירו בפסטאט לפלוני אבו אלפצל. 250 דינר: ע"א, 514, שורות 4 ואילך. שלמה בן יהודה: ראה בייחוד: 76. אפרים בן שמריה: 326; ראה על משפחת בן צגיר (= בן 'הקטן'), גויטיין, חברה, ג, 11; 428, הע' 60; ראה גם במפתח: דיוקני, ספתג'ה. המונח 'דיוקני' מצוי רק במכתבי שלמה בן יהודה ובני זמנו, הכותבים עברית; במכתבים המאוחרים יותר הכותבים בד"כ ערבית מדובר תמיד על 'ספתג'ה'; יוסף בן ישועה: ע"א, 496, שורות 13 ואילך.

עניין שלמה בן צמח: 159, שורות 11 ואילך, מכתבו של שלמה בן יהודה אל אברהם הכהן בן חגי בפסטאט; שלמה בן צמח היה מן המקורבים ליאשיהו גאון ואחריי לשלמה בן יהודה; היה סופר לעת-מצוא וכמה כתבים באוסף הם בכתב ידו. *1 f. BM Or 5561 A, הוא קטע ממעשה בית-דין הנוגע

[366] בני אותם הדורות היו מתייגעים בגביית חובות שהגיעו להם. אדם ירושלמי שזהותו איננה ודאית מטפל בירושלים בגביית המגיע ליצחק בן יעקב החבר הנמצא בפסטאט; בקושי הצליח לגבות בשבילו מפלוני ת'אכת חמישה דינרים, ורק שניים מהם טובים (כלומר במשקל מלא); לאותו יצחק (שסבל הפסדים חמורים בגלל סיבה שאינה מתבררת לנו) מגיעים עוד כספים בירושלים, ואחד החייבים הוא אדם שעזב את העיר ונמצא בצוער; הכותב ניסה להשיג אצל פלוני אלא־ג'אני המחאה ('ספתג'יה') על חמישה דינרים שזה גבה בשביל יצחק, אך לשווא; גם נהראי בן נסים, מתברר, חייב לו כספים. ב-1065 בקירוב כותב אֶסְמַעִיל בן יצחק האַנְדֶּלְסִי מצור אל נהראי בן נסים בפסטאט והוא כולל במכתבו, בין שאר עניינים עסקיים, גם ייפוי־כוח מנוסח כנוסח שטרות האפוטרופוס, ששייג לו את המגיע בעד משלוח משי מאבו אלפֶּצֶל סהל בן סלאמה, סך 350 זוזים (בוודאי דרהמים); ואם יגיעו הדברים לבית־הדין, הוא מבקש מנהראי כי יעיד שאמנם זהו פתב ידו וכי ייפוי־הכוח יש לו תוקף; אבל הוא מקווה שלא יהיה צורך בזאת והעניינים יסתדרו גם בלי התדיינות.³⁶⁶

י. המידות והמטבעות

[367] ארץ־ישראל היתה לה מסורת משלה בענייני מידות ומשקלות, ומִקְדָּסִי מצא לנכון להקדיש לזה קטע בפני עצמו. לדבריו משתמשים אנשי רמלה בקפיז, שהוא שווה 4 נִיבּוֹת; הניבּוֹת שווה 2 מְפּוֹכִים; המְפּוֹכִים שווה 3 כִּילָג'וֹת; הכִּילָג'ה שווה 1½ צאע; ידוע לנו שהצאע תכולתו היתה כ־4.2 ליטרים, ומכאן שהפִּילָג'ה היתה כ־6.3 ליטרים; המְפּוֹכִים כ־19 ליטר; הניבּוֹת כ־38 ליטר; הקפיז כ־152 ליטר. בתעודות הגניזה שבאוסף שלהלן נמצא את הקפיז, הניבּוֹת והפִּילָג'ה, אבל לא את הצאע ולא את המְפּוֹכִים. לדברי מִקְדָּסִי היו הירושלמים רגילים להשתמש בְּמָדִי, שהוא ⅔ הקפיז, כלומר כ־100 ליטר, ובקֶב, שהוא רבע מְדִי, (כלומר כ־25

לירושתי של אותו אברהם בן מאיר; נזכר בו בנו של אברהם דנן, שמואל. מופיע בבית־הדין נתן בן שמואל הספרדי, המציג שטר אפוטרופוס שנכתב בגרנאטה ולפיו נתמנה אפוטרופוס על עזבונו של הנ"ל יהושע בן נתן. ממה שנשמר מן התעודה אפשר להבין שאותו אברהם בן מאיר ניהל עסקים בקנה מידה גדול וכי ביקש להבטיח את רכושו אחרי פטירתו מפני 'אונס השליט המולך במצרים' אשר, כך משתמע, היה נוהג להפקיע את נכסי ה'אכסניים (הזורים) הנפטרים'. היו כלולים שם גם דברים על עסקיו של הנפטר בארץ־ישראל, בין השאר עם מישוה 'אלסאכן בזוגר', כלומר המתגורר בצוער. משה בן יהודה: 395, 394, ושם גם הביטוי 'קסם נְרִזִק' ('במא יקסם אללה וירזק', ככל שאלהים יחלק, כלומר את ההכנסות, ויעניק רווח, או פרנסה); וראה אותו גם ב-508, ע"ב, שורה 7; 516, בשוליים. השווה על 'עמאלה' ועל 'קסם ורזק': גויטיין, חברה, א, 183–185; וראה 'עמאלה': 396 (נוגע לאותו משה בן יהודה הנ"ל); סלאמה הכהן: 525, ע"א, שורות 17 ואילך; בעניין התאריכים ראה שם בהערה לשורה 24. אבו אל־צ'א: 527.

366 החובות בירושלים: 463 (וראה שם בע"א, שורה 22, את עניין צוער), 464. נהראי עצמו עסוק הרבה בגביית החובות המגיעים ליוסף הכהן בן עלי אלפאסי, העורך מסעות בארץ־ישראל, ראה 508, ע"ב, שורה 4. אֶסְמַעִיל בן יצחק: 510, ע"ב, שורות 16–21; והשווה בסוגית התשלומים והחובות: גויטיין, חברה, א, 197–200.

ליטר; שני אלה לא נמצאו בכתבי הגניזה). אשר למשקלות, מלבד הַרְטֵל והוֹקִיָּה (אוקיה) שהם מפורסמים, הוא מציין שהֶדְרָהּ, שהוא משקלו המקובל של המטבע, הוא משקל 60 גרעיני שעורה (חֶבֶה). (ידוע לנו שהמשקל המקובל של הֶדְרָהּ היה בערך 3.1 גרמים). שישית הֶדְרָהּ נקראה 'דֶאֱנָק' (מלה פרסית) והיתה שווה 10 חֲבֹת; הדינר כידוע 4.2 גרמים בקירוב, והיה מתחלק ל-24 קִירָאטִים; קִירָאט נחשב בד"כ שווה $3\frac{1}{2}$ חֲבֹת (הקִירָאט, keration, הוא גרעין החרוב).

יהודי ארץ-ישראל השתמשו עדיין בתקופה הנדונה כאן בכתובותיהם במונח 'טרמס', שפירושו שליש הדינר, ה־trimission או tremissis, שהנהיג הקיסר תיאודוסיוס הראשון ב-383. לעיל ראינו משהו על המטבעות של בית-אֶמְלִיָּה ועל התחדשותה של טביעת המטבעות בארץ-ישראל בימיהם. בתקופה העֶבְאִסִית נראה שהיתה הפסקה גמורה בטביעה המקומית והיא התחדשה רק בימי הטולונים, כאשר פעלה המטבעה ברמלה והתחילה להופיע במטבעות הכתובת بفسططين; מטבעות ראשונים כאלה נטבעו בימי ח'מאֶרְנִיָּה ובימי הארון בנו, מ-890 עד 904, והם דינרי זהב שמשקלם יוצא דופן: 3.2 גרמים. פעילות זו נמשכה בתקופה שבה שבו העֶבְאִסִיים והשתלטו מחדש על מצרים ועל ארץ-ישראל, כפי שמעידים מטבעות עם אותה הכתובת מן השנים 296 (908/9), 298 (910/1), 310 (922/3), וגם מטבע זהב של אלראצ'י משנת 329 (940); האֶחְשִׁידִים המשיכו בטביעת מטבעות בארץ-ישראל, גם הם ברמלה, אבל לעומת הטיב הירוד של המטבעות הארץ-ישראליים מימי הטולונים ציווה מֶחְמֵד אבן טַעַג', האֶחְשִׁיד, לטבוע דינרים טובים. דינרי ארץ-ישראל נודעו עד אז בשם 'אלמֶטְלֶסֶה' (المطلسه) — 'השחוקים', ופקידי האוצר במצרים סירבו להשתמש בהם מפני רוב הסיגים שהכילו. הדינר האֶחְשִׁידִי נשא את אותם הסימנים כמו 'האֶחְמֵדִי' (כלומר: הטולוני. על-שם אֶחְמֵד אבן טולון). אבל טיבו השתפר כאמור החל משנת 331 (942/3). מעניין שבאותה שנה עוד הספיקו החמדאניים (נאצ'ר אלְדֹּלָה וסִיף אלְדֹּלָה) לטבוע מטבעות-כסף בארץ-ישראל, בעת השתלטותם החולפת עליה. המטבעה ברמלה הוסיפה לעבוד גם בימי הפאטמים, כפי שמעידים מטבעות רבע דינר (רֶבָאעִי) מימי אלמַעְזִי, משנת 364 (974/5) ודינרים מימי אלעִזִיז, מן השנים 369, 373, 376, 383, כלומר 979/80, 983/4, 986/7, 993, ובהמשך מימי אלטֶאֶהֶר, שנת 423 (1032), אלמַסְתַּנְצֶר, 435 (1043), 436 (1044/5), 442 (1050/1); כמִוֶּכֶן פעלה המטבעה בטבריה, כפי שמעידים מטבעות משנת 395 (1004/5), אלחאכֶם: אבו עֲלִי עֶבְדֶּאלֶלָה אלמַנְצֹר; ומימי אלמַסְתַּנְצֶר: 436 (1044/5). בימי אלמַסְתַּנְצֶר פעלה גם המטבעה בעכו, ויעידו מטבעות מן השנים 462 (1069/7), 463 (1070/1), 476 (1083/4), 478 (1085/6), 483 (1090), 484 (1091/2), 490 (1097, אלמַסְתַּעֲלִי). אחרי כיבוש רוב ארץ-ישראל בידי הצלבנים פעלה מטבעה באשקלון, ובה נטבעו מטבעות בשם אלאאמֶר, ונשתמרו מטבעות מן השנים 503 (1109/10), 507 (1113/4). כמִוֶּכֶן פעלה אז מטבעה באילת, ויעיד מטבע משנת 514 (1120/1). המטבעה בצור פעלה בימי אלמַסְתַּנְצֶר: 484 (1091/2) והוסיפה לפעול גם בימי אלאאמֶר (כלומר אחרי 1101) כפי שמעיד מטבע הנושא את שמו. כן פעלה בימי אלאאמֶר מטבעה באילת,

רעיד מטבע: בַּלָּה, משנת 524 (1120/1).³⁶⁷

[368] במכתבי הגניזה כבר נתקלנו לעיל בדינרים נזאריים ונזכרים גם דינרים צוריים. בשאלה שנשלחה מפסטאט אל גאון ארץ-ישראל מוזכרים 100 דינרים שאבוריים ('מאיה דינאר שאבורייה'), אלה דינרים הנקראים במקורות ערביים סאבוריים והם דינרים שטביעתם בְּנִיסָאבוּר (היא נישאפור בפרסית) ואשר השימוש בהם נזכר במקורות אלה בשנות השלשים של המאה האחת-עשרה. בכתבי הגניזה שלהלן, ובעיקר בכתבי הקראים, נקראים הדינרים דרכמונים (בכתבים רבניים רק פעם אחת, במכתב יאשיהו גאון). השם העברי הרווח הוא זהוב.³⁶⁸

[369] בשימוש רב היה המטבע של רבע דינר, הרבאעי (וברבים 'רבאעיאית'. וגם

367 מקדסי, אקלים, 181–182; וראה להלן במפתח: נִיבָה, כִּלְגִּיָּה, קִפִּי. מִקְרָסִי נותן ערכים שונים (ומשונים) של מידות הנפח ברכת עמון, בצור ובדמשק; ראה Hinz, 1–4; הקיראט והחֶבֶה נזכרים בכתבי הגניזה, וראה להלן במפתח. טוביה בן משה הקרא אומר: לא נתנו לי אפילו שעורה (והוא מתכוון ל'חֶבֶה'); 295, שורה 26. אשר לקיראט, ראה קרקסאני, 667: ברמלה, בכל ארץ פִּלְסְטִין ובמצרים ובבצרה ובשאר המקומות המת'קאל (= דינר) הוא 24 קיראט (בדיון בשמ' ל'יג: עשרים גרה השקל). טרמס הוא 1/3 aureus; ראה Jastrow, ערך טרימיסיא; וראה Kyrillos Skytop, 117, 187; אצל Festugière, 2), 42 והע' 58; השורה 105, *PW* VII, (ערך Triens); קרוב לכאן עניין התורמוס, הנזכר בספר המעשים לבני ארץ-ישראל, Bodl Cat. 2680, f.30 a (לוי, תרביץ, א' [1], תר"ץ, 89, 95): 'האסימון... כמין תורמוס חלק'; לוי סבור היה שהכוונה ל'*lupinus*', הוא הצמח הנודע ממשפחת הקטניות; אבל ראה הערת י"ג אפשטיין שם, הע' 2, הגורר אותו מ'*thermos*', שני קיראטים; אבל נראה שהוא ה'*trimission*'; וראה גם Sukenik, *JPOS*, 15(1935), 138 כתובת II: 'תנחום הלוי בר חליפה דהב חד טרימיסין', והשורה שם, 140; וגם עמ' 143, כתובת III, שורה 4; 146, כתובת IV, שורה 2. על מטבעות הטולונים ראה: Shamma, אבחתא', 43: 24, 1971, וראה אצלו גם את הביבליוגרפיה; וראה גם מטבע טולוני משנת 285 (898): Lane Poole, *Cat.*, II, 67 (no. 228). על מטבעות העֶבְאָסִים, שם, 142–143 (מס' 412–415); וראה גם עמ' 153, מס' 456 (מטבע אלראצי); IX, 76, מס' 413g, 213h, מן השנים 306, 917/8 (918/9); ראה על שיפור הטביעה בימי האח'שיד: אלעין ואלחדאיק, ד, 393 (= כת"י ברלין דף 208, ע"ב); והשווה: 608, 605, *Speculum*, 50(1975), Bacharach. ראה מטבע חמדאני אצל Lane Poole, שם, III, 5 (מס' 6). מטבעות אח'שידיים: שם, II, 68–71 (מס' 231–235; 237, 239); IX, 174 (מס' 230t; 232k). מטבעות הפאטמים: שם, IV, 12 (מס' 42); 15 (מס' 54, 60, 65); 30 (מס' 119); 34 (מס' 133); 218 (מס' 135a); 37 (מס' 146); טבריה: שם, 35 (מס' 135); עכו: שם, 43 (מס' 173); אשקלון: שם, 51 (מס' 51). וראה גם Lavoix, *Cat.*, 70, (אלחאקם), 129 (טבריה, אלמסתנצר), 130 (כנ"ל; רבע דינר זהב ומשקלו 0.98 גרם), 133 (עכו), 157 (אשקלון, אללאמר), 161–162 (אילת; נדפס בטעות: בִּיָּא); Bucknill, *Monnaies*, 76 (דינר, אללאמר, צור); Karabacek, *ZDMG*, 21, 622 ff. (1867), (מטבעות צור ועכו); 451, 11 (1857), *ZDMG*, Blau und Stickel (לעניין הדרהמים מטבריה בשם אלמֶתְקִי ובנו). וראה שם, 452, מטבע מימי אלעזיז, שנת 373, היא 983/4, מרמלה. וראה עוד עניינים הנוגעים למטבעות, בקשר למאורעות במאות העשירית והאחת-עשרה, להלן בהערות 486, 548, 553, 562: באחרונה שבהן: הוכחה שהמטבעה בטבריה פעלה גם ב'985/6.

368 דינרים צוריים: 345, שורה 7; השווה: TS 12.117, ע"א, שורה 12: ... דינאר צורייה. דינרים שאבוריים: 337, ע"א, שורות 6, 11; ראה: אבן אלג'יזי, מנתטם, ח, 60, 65, והשווה: Busse, *Chalif und Grossk.*, 354, דרכמונים, ראה בתעודות הקראים: 303 (1), ב, שורה 9; ג, שורות 2, 10; I, 304, שורות 12, 13, 19; II, שורה 9; 305, בשורות 10 ואילך, עד שורה 27; 307, שורות 21–23; במכתב טוביה בן משה: 295, שורה 25; יאשיהו גאון: 31, שורות 11–13; לפי יונה אבן ג'נאח, ס' השרשים (ניבאואר), 166 והרמב"ם בפירוש המשנה לשק' ב: א נקראים הדינרים דרכמונים או דרכנוות וראה במשנה, שם; והשווה סלמון בן ירוחם, פירוש איכה (פזירשטיין), 14, והערת המהדיר שם. זהוב, ראה במפתח.

'רְבָאעִיָּה', שהוא קיצור הנוסחה 'דְּנָאנִיר רְבָאעִיָּה' (נזכרים למשל 'רבעי דינר סיציליים עתיקים' במכתביו של ישראל בן נתן אל נהראי. נראה שרבעי דינרים אלה הם שמטרידים את מנוחתם של נהראי בן נסים ושל אֶבּוֹן בן צדקה, שנהראי ביקש ממנו להיפטר מהם ככל־מחיר, ודווקא בירושלים. אֶבּוֹן בן צדקה מדבר במכתבו מה־31 במאָרס 1059 על רבעי דינר בִּיזְנְטִיִּים; יש להניח אפוא שאותם 'רְבָאעִיָּה' שמהם ביקשו להיפטר היו רבעי דינר סיציליים מן התקופה הביזנטית (כלומר שנטבעו לפני שהאי נכבש כולו בידי המוסלמים, ב־965, או שמא בשנות הפלישה הביזנטית לאי, 1038–1042). המטבעות היו ישנים מאוד וצבעום באדום כמצרים, אבל האודם הפך ירוקת, וסופם שנמכרו בירושלים בחצי־המחיר.³⁶⁹

יא. המגרבים

[370] באמצע המאה האחת־עשרה עולה מכתבי הגניזה שסקרתי עד כאן עובדת המקום המרכזי שתופסים המגרבים בסחר הייבוא והייצוא של ארץ־ישראל. מגרבם אלה הם צאצאיהם של יהודים בבלים שהיגרו למגרב בעיקר בחצי הראשון של המאה העשירית, בעת שהמצב הפנימי בגדאד ובשאר האזורים המרכזיים של הח'ליפות העבאסית הלך והתערער, ואילו במגרב קמה הח'ליפות הפאטמית. השליטים הפאטמים השכילו להשתמש בכשרונם של הסוחרים היהודים האלה ובידיעותיהם, ונראה שעודדו אותם ביחסם הסובלני וגם על־ידי המשטר המאורגן והסדר הפנימי התקין באופן יחסי שהצליחו לקיים בתחומי שלטונם. הסוחרים היהודים האלה, שבידיהם מסורת של סחר בינלאומי של דורות רבים, אמצעים כספיים ונטייה לפעולה בצוותא, הם כנראה שהפכו את אַפְרִיקָא, היא אזור תוניס של ימינו, ואת קִירָוּאן בירתה למרכז מסחרי ראשי בים התיכון. בשלהי המאה, עם כיבוש מצרים וההשתלטות ההדרגתית של הפאטמים על ארץ־ישראל ועל סוריה, נדד המרכז מזרחה למצרים, ועמו גם הסוחרים היהודים.³⁷⁰

369 ראה במפתח: רְבָאעִי. דינרים סיציליים: 463, ע"א, שורות 13–14; 467, ע"א, שורות 22–24; 469, ע"א, שורה 11; 473, ע"ב, שורות 1 ואילך, ומשם אפשר להבין שישראל כותב על בן־דודו נהראי שהוא מודאג בעניין רבעי הדינרים. מכתבי אֶבּוֹן: 498, ע"א, שורה 18: הוא הודיע לסלאמה בן יוסף בסיציליה שרבעי הדינרים 'הרומיים' נתקבלו; ע"ב, שורות 1–2: הוא מבקש מנהראי כי ישלח אליו לירושלים; 499, ע"א, שורה 4: הדינרים הגיעו לירושלים על־ידי יצחק האַנְדְּלָסִי; שם, שורות 16 ואילך: הוא מתלונן מרה על הקשיים במכירתם, וכן ב־500, ע"א, שורה 28; 501, ע"א, שורות 31–37: מכר 39 רבעי דינר ששקלו יחד 8 דינרים (כ־34 גרם, הרבה פחות מהמשקל הנכון, כ־41 גרם) ב־20 דְרַהֶם הדינר, בעוד דינר טוב מחירו 36½ דרהמים (מדובר בוודאי בדרהמים 'נֶרְקִי'); 502, שורה 5, מכיל ידיעה על גמר מכירתם של רבעי הדינר האלה; נראה שמטבעות אלה היה עליהם סימן כוכב, ולזה מרמז אולי אֶבּוֹן בן צדקה כשהוא כותב, מתוך רוגז על קשיי המכירה של אותם מטבעות: 'השבח לאשר הפיל את כוכבם!' (כלומר: חיסל את שלטון ביוזנטין בסיציליה?); ואולי ממין המטבעות האלה היו גם ה'דרכמונים כוכביים' שעליהם מדבר יאשיהו גאון במכתבו; 31, שורה 12. הכי סביר הוא לשער שמדובר במטבעות כגון אלה שנטבעו בימי קונסטנטין ה'יא' (מונומאכוס; 1042–1055), הנקראים במקורות *stellati*, כי היה טבוע בהם כוכב. ראה: Morrisson, *Cat.*, 633.

370 את שורשי פעילותם של הסוחרים היהודים, המומחים לממון ולסחר הבינלאומי, יש לבקש כנראה